

Adatok a mezősegi magyar hímzés ismeretéhez

1.

Bonchida, Fejérd-Telekfarka és Válaszút hímzései

E három tőszomszédos, illetőleg egymás közvetlen közelében fekvő kolozsmegyei községet a Régiségtár néprajzi anyagában* összesen 17 darab hímzés képviseli. Ez az anyag nemcsak a három község hímzéseinek mintabeli kapcsolatairól tanúskodik, hanem érdekesen szemlélteti azt az összefüggést, mely a három falu munkái és az északi Mezőség közelebbi és távolabbi falvainak varrottasai között fennáll. E hímzések vallomása szerint Kolozs megyének ez a Szolnok-Doboka megyével határos területe a Mezőség néprajzi egységébe tartozik. Egymás között a három község, megint csak hímzések dolgában, igen szoros kapcsolatban áll, odaváló asszonyok vallomása szerint a minták jobbra egyeznek, s egy emberöltő előtt, e hímzések virágzása idején a minták kölcsönzésére, egyik faluból a másikba vándorlására is van példa. E mintákról több öregasszony állítja azt is, hogy „papírról“ (nyomatott hímzésmintáról) másolta le, de ahogy kiderült, csak a formát, a díszítményt számolta le a kötött technikájú mustráknál, a kivielezés módja, technikája, a térben való elrendezés és az arányok ennek ellenére jellemzően mezősegi maradtak. A helyi hagyomány — mint azt másutt is láthatjuk — sokkal erősebben nyilatkozik meg egy-egy idegenből vett minta megformálásában, mint magukban a díszítményekben.

Sajnos, minden adatot nélkülözünk, ami az itt közölt hímzések alakulástörténetét megvilágíthatná, vagy a különböző típusok időrendi váltakozását magyarázná. Fejlődéstani rendbe tehát nem állítjuk őket, csupán más hímzővidékek munkáinak ismerete alapján (a szálszámolásos, kötött technikájú munkák korábbiak a szabad rajzú, „írássos“ mintáknál) itt is ezt a sorrendet követjük. Az előbb említett csoport készültének időpontját, ha évszamszerűen nem is, de hozzávetőlegesen keltezni tudjuk néhány 50—70 éves öregasszony kelengyéje alapján, akik férjhezmenetelük előtt készítettek ilyenfajta párna-hímzéseket. A 17. képen bemutatott válaszúti abrosz belehímzett évszáma (1873) is ezt látszik megerősíteni.

* E közleményünkkel az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának egyikünk gyűjtéséből származó, részben dr. Szenthe István egyetemi klinikai tanársegéd (Budapest) nagylelkű adományából újabban szerzett hímzésdarabjait kezdjük el bizonyos csoportosításban ismertetni. — Az *Sz*-szel kapcsolt és *[]*-be tett számok a Szenthe István-féle, a *[]*-be lévő pusztaságok Szabó T. Attila gyűjteményének számát jelölik. A magántulajdon jelzését szintén *[]*-be tesszük. A községnevek után álló *K* betű Kolozs megye nevének rövidítése.

A három község közül a gyűjteményben Fejérd-Telekfarka¹ van a legnagyobb számmal, 11 darabbal képviselve. Ez a csoport magában véve azért is érdekes, mert igen különböző típusokat ölel fel, de meg azért is, mert egyazon mintának ugyanazon községből származó különböző változatát látjuk benne képviselve. A hímzésgyűjtők mindaddig kevés figyelemmel voltak a változat-anyag különbözőségének népi esztétikai jelentőségére, éppen ezért becsesek ezek a munkák.

Lássuk ezekután egyenként a bemutatott hímzéseket.

Az 1. képen közölt párnacsúp mérete 60×21 cm; ebből a közép minta szélessége, mesterke nélkül, 11 cm, egy-egy mesterke-csik pedig 5 cm; ez a mezősi munkák átlagos arányaihoz mérten szokatlanul széles mesterke. A mustra maga az Erdélyszerte igen gyakori és különösen a Székelyföldön kedvelt „fenyőágas“ mustra. Székelyföldi testvéreivel ez a fejérdi hímzés annyiban is rokonságot tart, hogy levegős elrendezésű, bár az ágak amazoknál tömöttebbek, vaskosabbak, de ugyanolyan apró, finom öltésekkel dolgoztak, szálánvarrott technikával, mint amazok. Ugyane gyűjteményben szerepel egy Kisdevecseréről származó, hasonló minta, amelyről más alkalommal szólunk; ez a fejérdinél jóval tömöttebb, szinte zsúfolt. E fejérdi minta jellemző részlete a középtengelyes elrendezés, mely a gyűjtemény más darabjain is szerepel, a Néprajzi Múzeum hímzései közül pedig Pujonból közöltünk egy ilyenféle munkát.² Valószínűnek látszik, hogy e fejérdi hímzésen a fenyőágas díszítványok közé helyezett négyszegletes s nem is mindig azonos alakú elemek valamelyik korábbi változaton még csak kisebb, közbeékelte és alárendelt szerepű mintarészek lehettek, s csak idővel vált belőlük hangsúlyosabb, nagyobb idom, mely itt már a fenyőágakkal egyenrangú díszítőelem. A minták egyes elemeinek ilyen hangsúlybeli eltolódásaira, egyes részletek aránytalan megnövekedésére éppen a mezősi hímzéseken több példára mutathatunk majd rá e gyűjtemény hímzéseinek ismertetése során. A szokatlanul széles mesterke is ilyenféle törekvés eredménye. A mesterke azonban — bár nemcsak mintázat, hanem méret tekintetében is azonos a középcsik mustrájával (a hímző emennek felét ismételte!), még teljesen független ettől, annyira, hogy a mesterke fenyőágai nem esnek egy tengelybe a közép mintáéival. Valószínű, hogy ugyane mintának valamelyik későbbi változatában már megtörtént a közép minta és a mesterke díszítványeinek összehangolása, illetőleg olyan módon való elrendezése, hogy az egész mintát négy egyforma csik alkotja.³

A 2. képen egy országszerte általános, s Erdélynek úgyszólván minden hímző vidékén használatos csillagmintát mutatunk be jellemzően mezősi megfogalmazásban. Sajátosan mezősi mindenekelőtt a közép mintához viszonyítva aránylag keskeny mesterke (az egész hímzőfelület 20×56 cm; ebből a közép minta szélességére 15 cm esik, míg a két mesterke-csikra

¹ Telekfarka teljesen különálló, magától a falutól körülbelül négy-öt kilométerre lévő tartozéka Fejérdnek. Lakói jobbára Fejérdről telepedtek ki. Az alábbiakban egyszerűség kedvéért mindig csak Fejérd-et, illetőleg fejérdi-t írunk.

² L. tőlünk *Ismeretlenebb erdélyi magyar hímzéstípusok*. A Néprajzi Múzeum Értesítője XXXIII (1940), 13. 1. 41. á.

³ Hasonló eljárással sűrűn találkozunk szilágysági hímzéseken (Vö.: i. h. 27., 33., 34. á.).

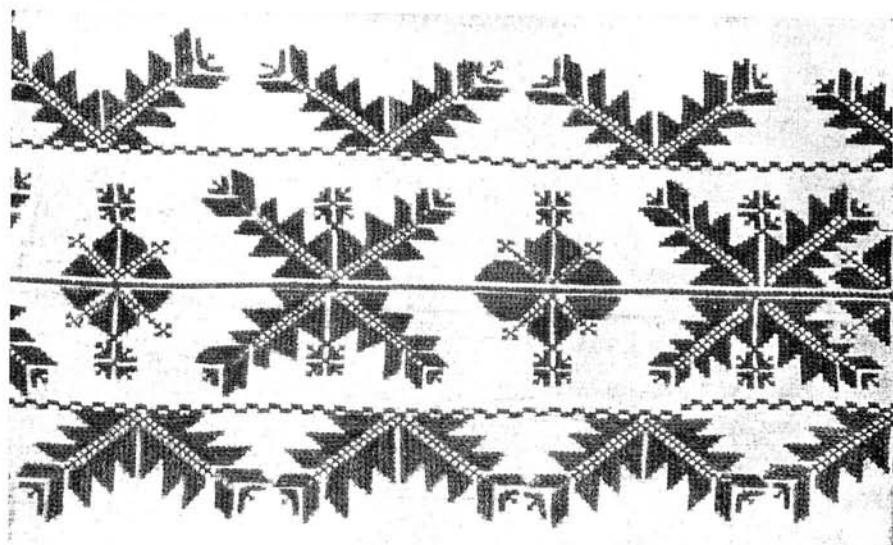
egyenként csupán 2—2 cm). A csillagminta helyi jellegzetessége nem annyira magukban a díszítményekben, mint inkább a felületkitöltés módjában mutatkozik. Egyfelől abban, hogy a csillagok ágait nem töltik ki tömören, mint más vidékek hímzői, hanem a körvonalon belül minden második kocka helye hímzetlen marad. Ezzel a felület megbontását célzó hímzőmóddal a gyűjtemény más mezősegi darabján is találkozunk. Ugyancsak mezősegi sajátossága e fejtéri hímzésnek, hogy a vászonalapnak a csillagok közé eső részeit fehér vagdalásos munkával varrják ki, ezáltal színbeli és technikai különbözőség folytán nemcsak változatosabbá teszik a munkát, hanem szebbé, gazdagabbá is. A hímző fejlett művészi érzékére vall, hogy mennyire sikerült a kétféle hímzésű felület közötti arányt, egyensúlyt eltalálnia. A kötött technikájú, vagyis az alap szálainak számolásával készülő mezősegi hímzéseken — mint alább látjuk — nagy kedvvel alkalmazták a vagdalásos felületkitöltést akkor is, ha a tulajdonképpeni minta nemcsak pirossal, hanem két színnel: pirossal és kézzel varrott. Egyébként ez a minta is aprólékos, finom kidolgozású; ez megint csak e vidék keresztöltéses (szálánvarrott) hímzéseire jellemző. Stílusban az apró, finom mesterke is igazodik a minta egész megjelenéséhez.

A 3. képen piros pamuttal hímzett fejtéri párnavéget látunk (mérete 19×62 cm). A mesterkét itt már egészen elhagyták; ez gyakori jelenség a mezősegi minták alakulástörténetében. A minta végződéseiből a két szél felé ki-kinyúló kacsaringók azonban mégis mintegy lezáró csíkot alkotnak, s ezekben — mondhatni — mintegy tovább él a mesterke emléke. Az ismétlődő díszítmények oly sűrűn állanak egymás mellett, hogy különösen ágas-bogas nyúlványaik révén, mintegy összekapcsolódnak. Figyelmesebben szemlélve, nem nehéz az alakulóban lévő középtengely vonalát felismerni. A díszítmény maga valószínűleg úri eredetű, de ilyen módon való alkalmazása, elrendeződése népi elgondolásból fakad. Igen szerencsés a tömöttebb, hangsúlyosabb felületeknek és a könnyedebb, hajló vonalas díszítményrészeknek megoszlása. E tekintetben, hangsúly és arány dolgában, a hímző öntudatlanul a nagyhírű nyugateurópai renaissancekori és barokkhímzések művészi elveit valósította meg annak ellenére, hogy a minta kivitele, formanyelve ezektől teljesen távol áll. Öltéstechnika dolgában is gazdag és változatos munka: a szarokat, körvonalakat láncöltéssel varrták ki, a tömött felületeket margit-öltéssel töltötték ki (ez a Mezősegen gyakori), a minta középső, vonalas részei pedig laposöltésesek.

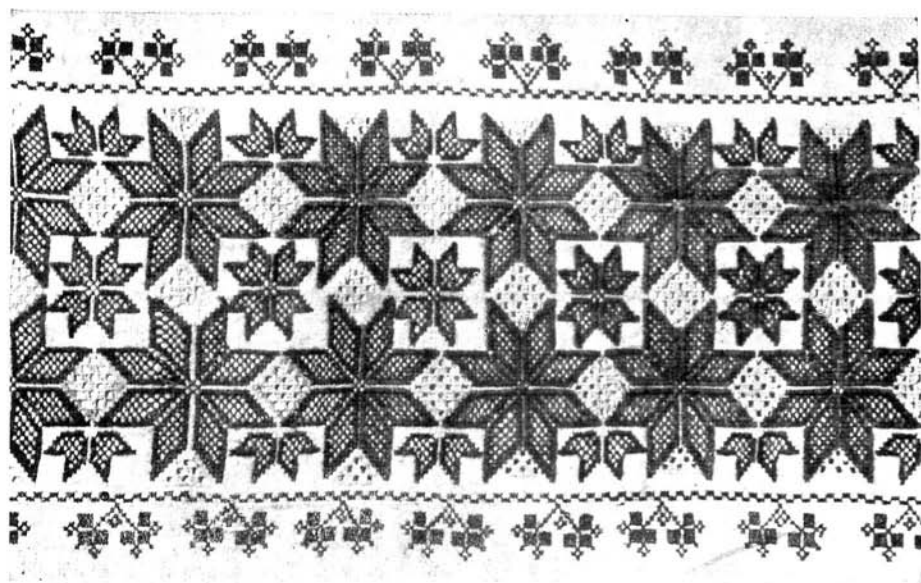
A 4. kép mintája párnavégről való. A hímzés mérete $93 \times 22,5$ cm, ebből a középcsíki szélessége 14, a mesterkecsíki pedig egyenként 4—4 cm. Mintázat tekintetében ez a példány is a középtengelyes mustrák csoportjába tartozik, amennyiben az azonos virágdíszítmények egy hullámvonalas szár két oldalán részarányosan helyezkednek el. Ez a fajta minta igen kedvelt a Mezősegen. A Néprajzi Múzeum gyűjteményében Vicéről két példányban van meg, ismerjük Szépkényerűszentmártonból;⁵ e gyűjteménybe pedig Buzáról és Magyarpalatkáról került egy-egy képviselője. Ha ezeket a mintákat egymással, azután pedig más vidék hasonló mustrájú hímzéseivel vetjük

⁴ L. ehhez: i. m. 48. és 49. á.

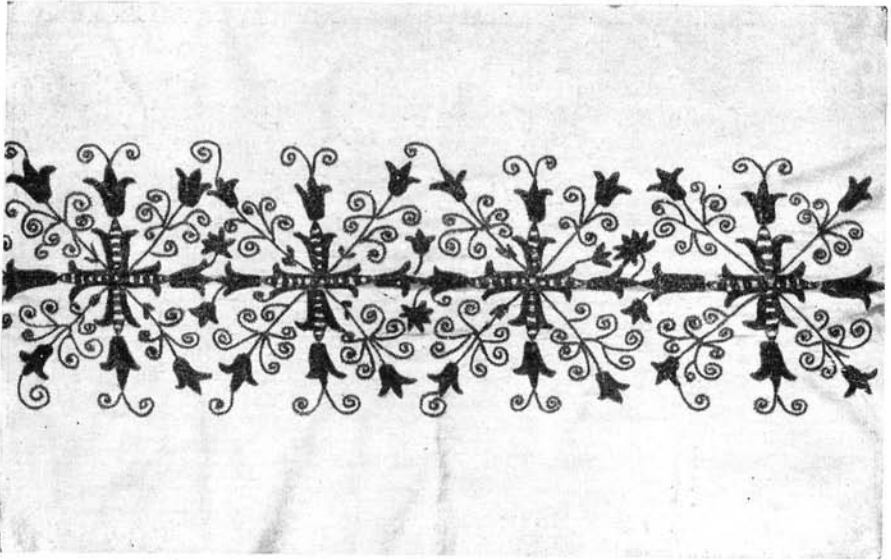
⁵ Lajtha László (Budapest) tulajdonában.

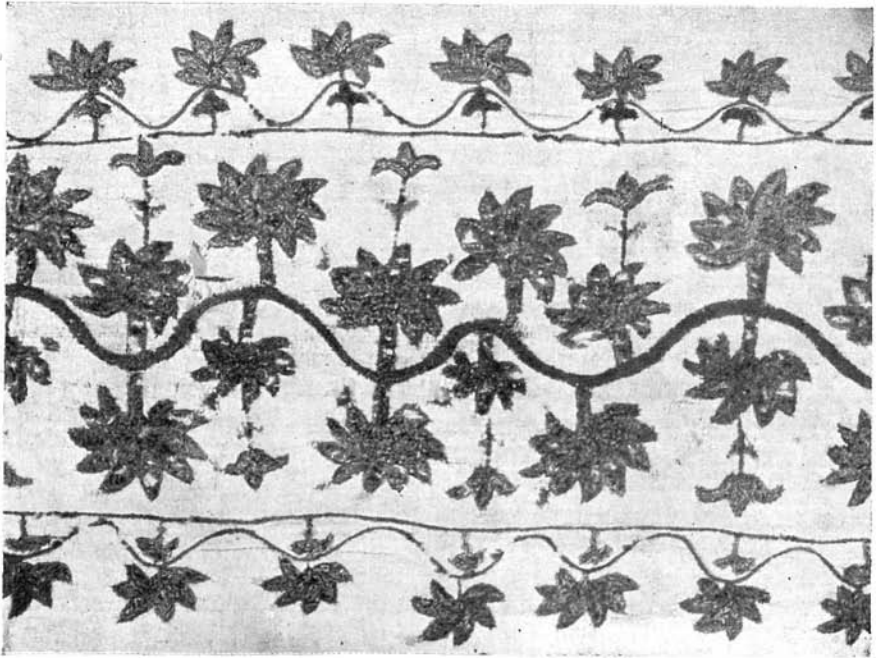
1. Párnavég-hímzés (Fejérd, K.) [Sz. 41].

2. Párnavég-hímzés (Fejérd, K.) [Sz. 44].

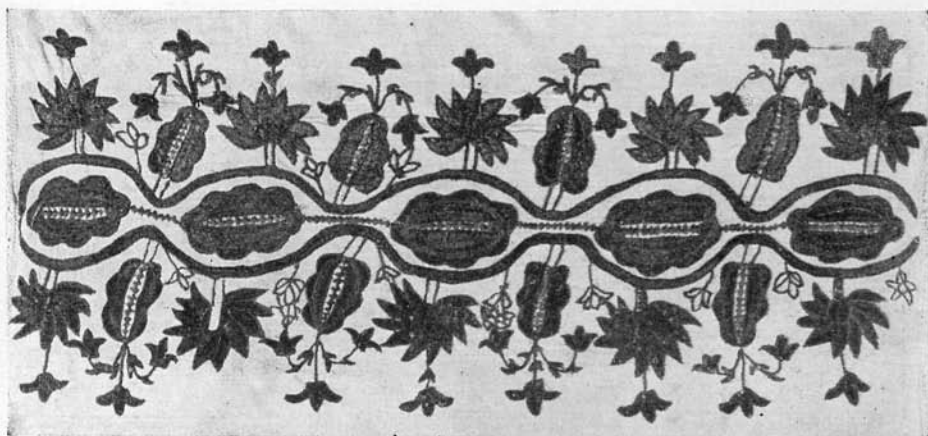

3. Párnavég-hímzés (Fejérd, K.) [Szenthe István dr. tulajdonában].

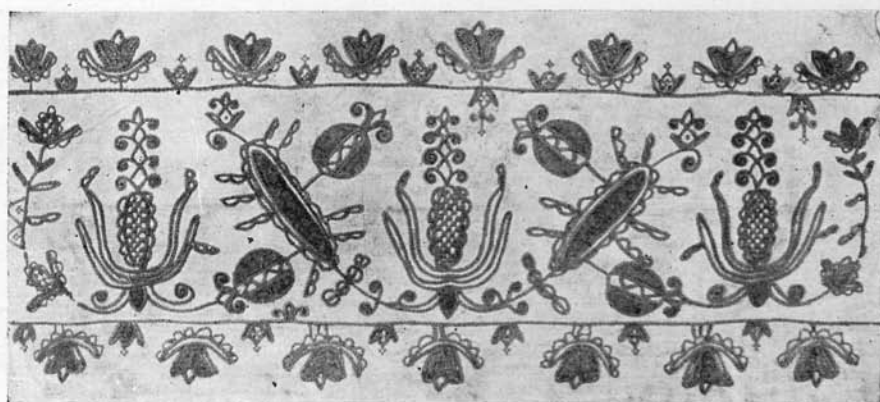

4. Párnavég-hímzés (Fejérd, K.) [Sz. 37].

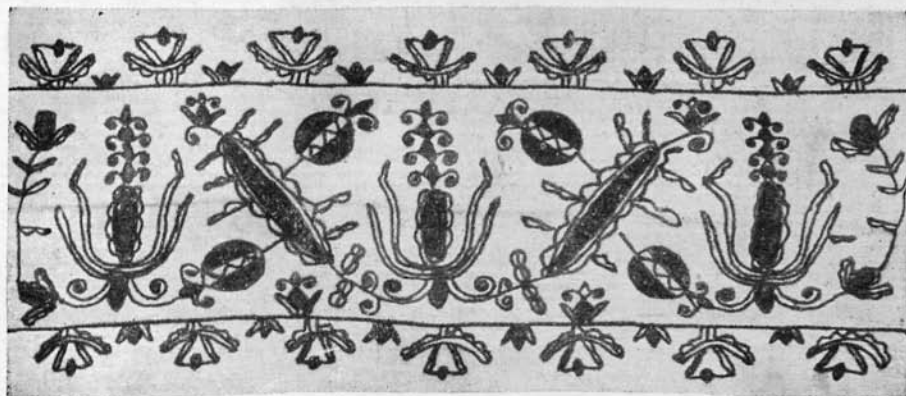

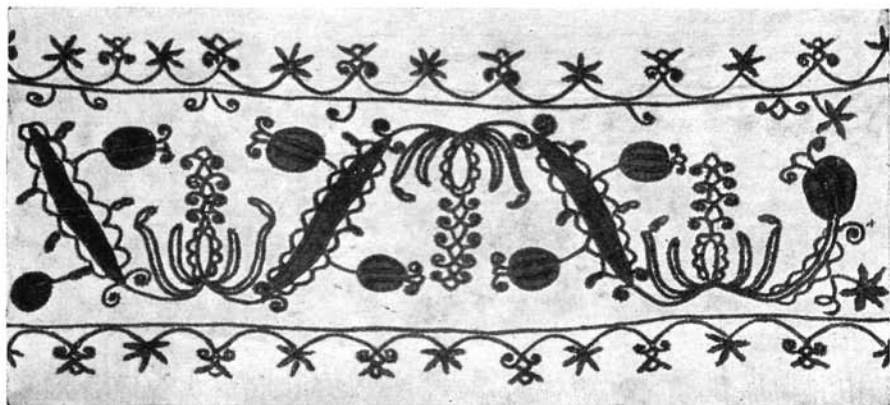
5. Párnavég-hímzés (Fejérd, K.) [Sz. 34].

6. Párnavég-hímzés (Fejérd, K.) [Sz. 36].

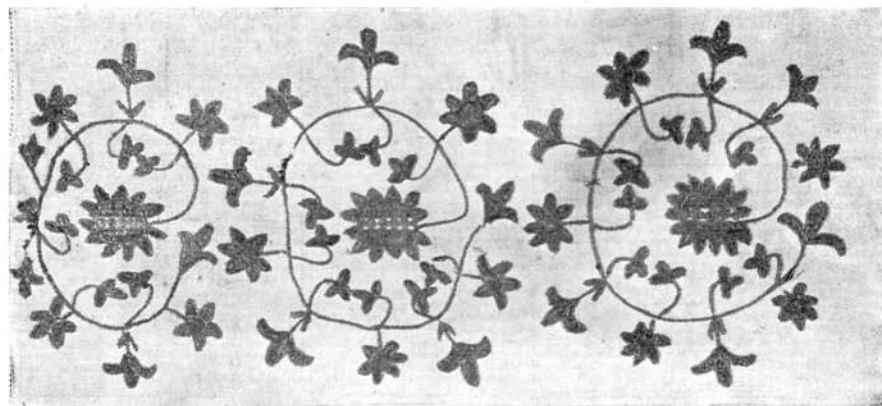
7. Párnavég-hímzés (Fejérd, K.) [Sz. 42].

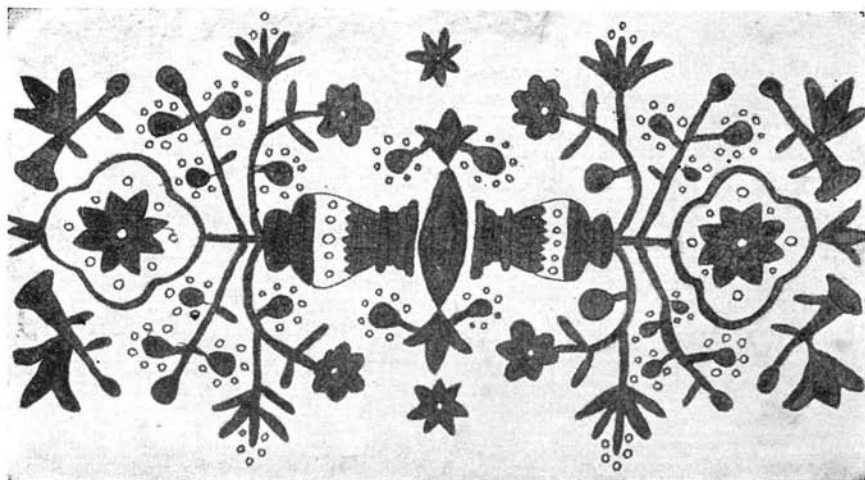
8. Párnavég-hímzés (Fejérd, K.) [Sz. 38].

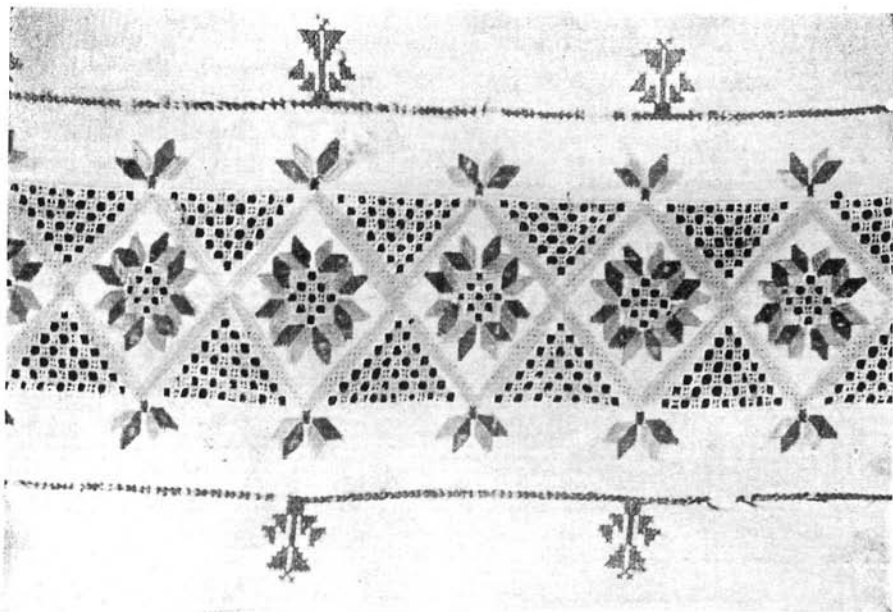
9. Párnavég-hímzés (Fejérd, K.) [Sz. 43].

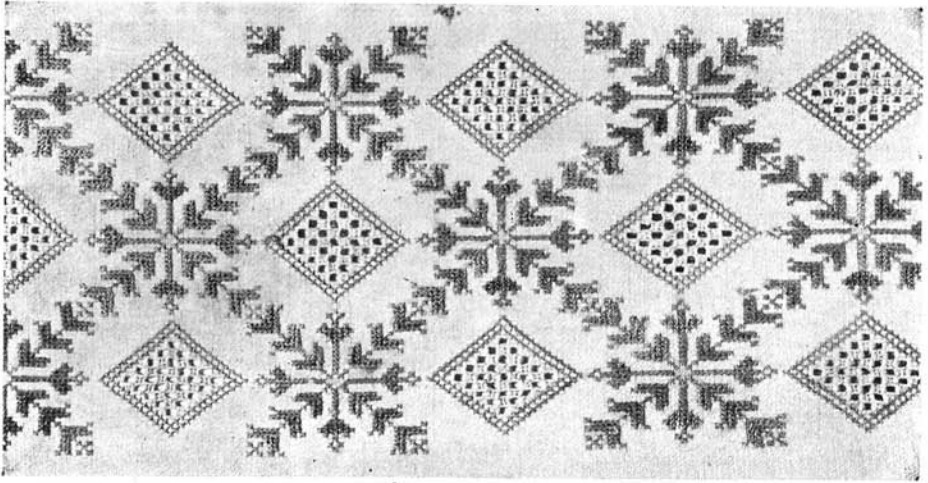
10. Párnavég-hímzés (Fejérd, K.) [Sz. 40].

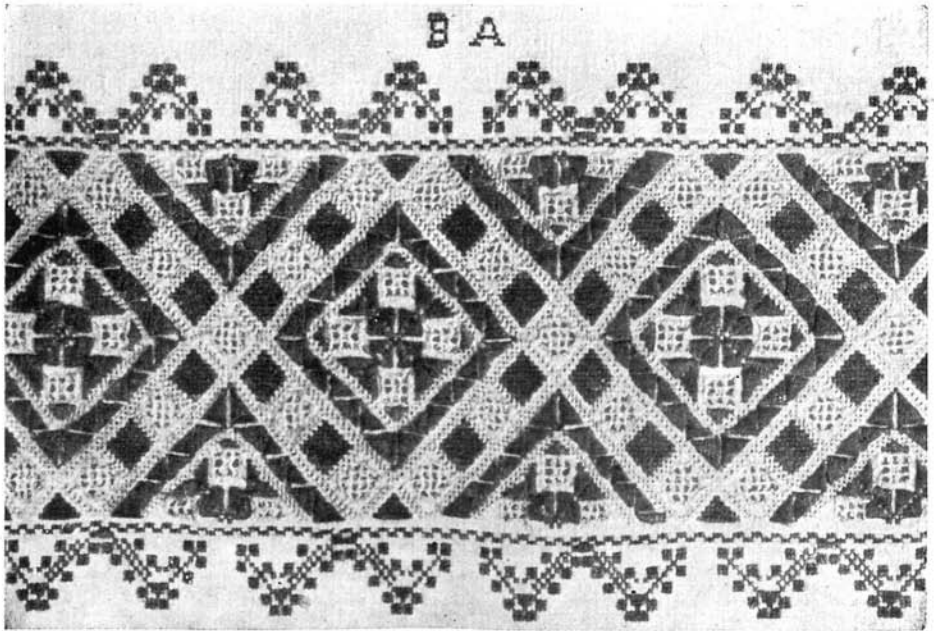
11. Párnavég-hímzés (Fejérd, K.) [Sz. 4].

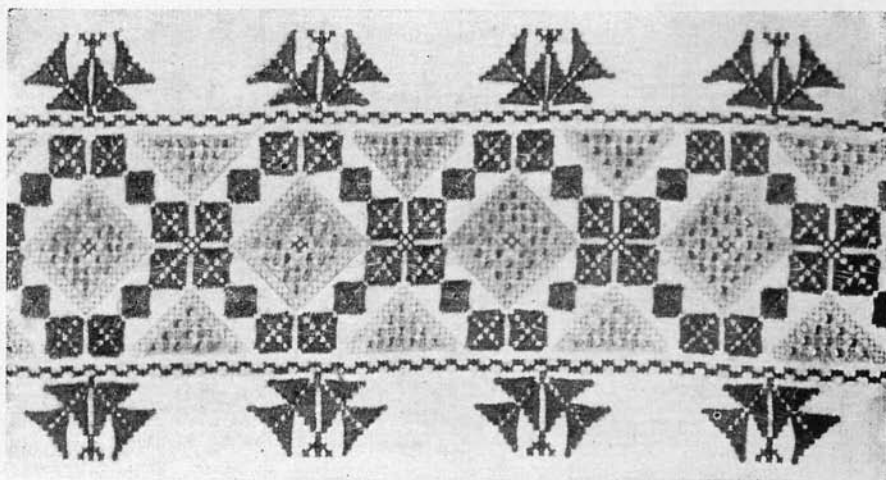
12. Párnavég-hímzés (Bonchida, K.) [224].

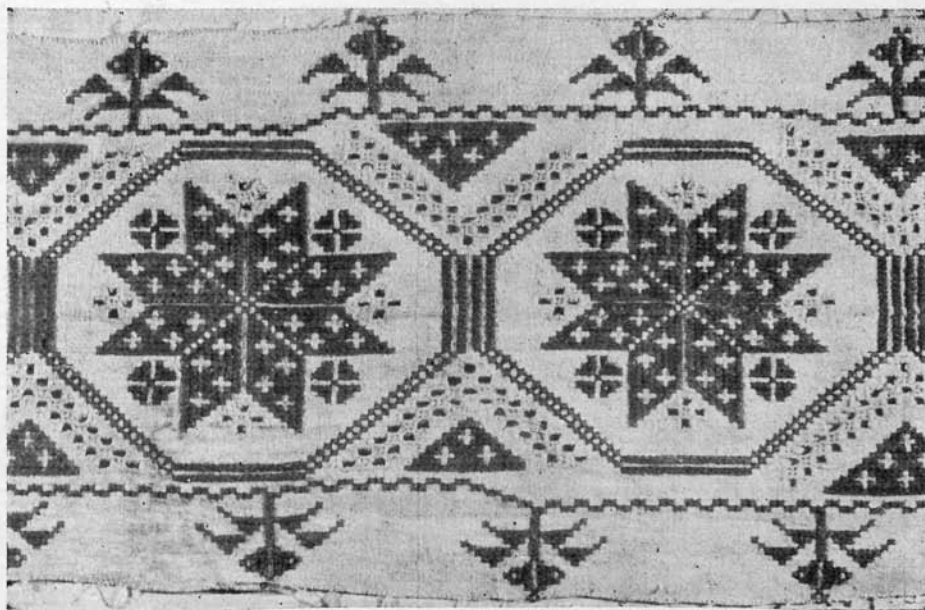
13. Derekaljvég hímzése (Válaszút, K.) [Sz. 7].

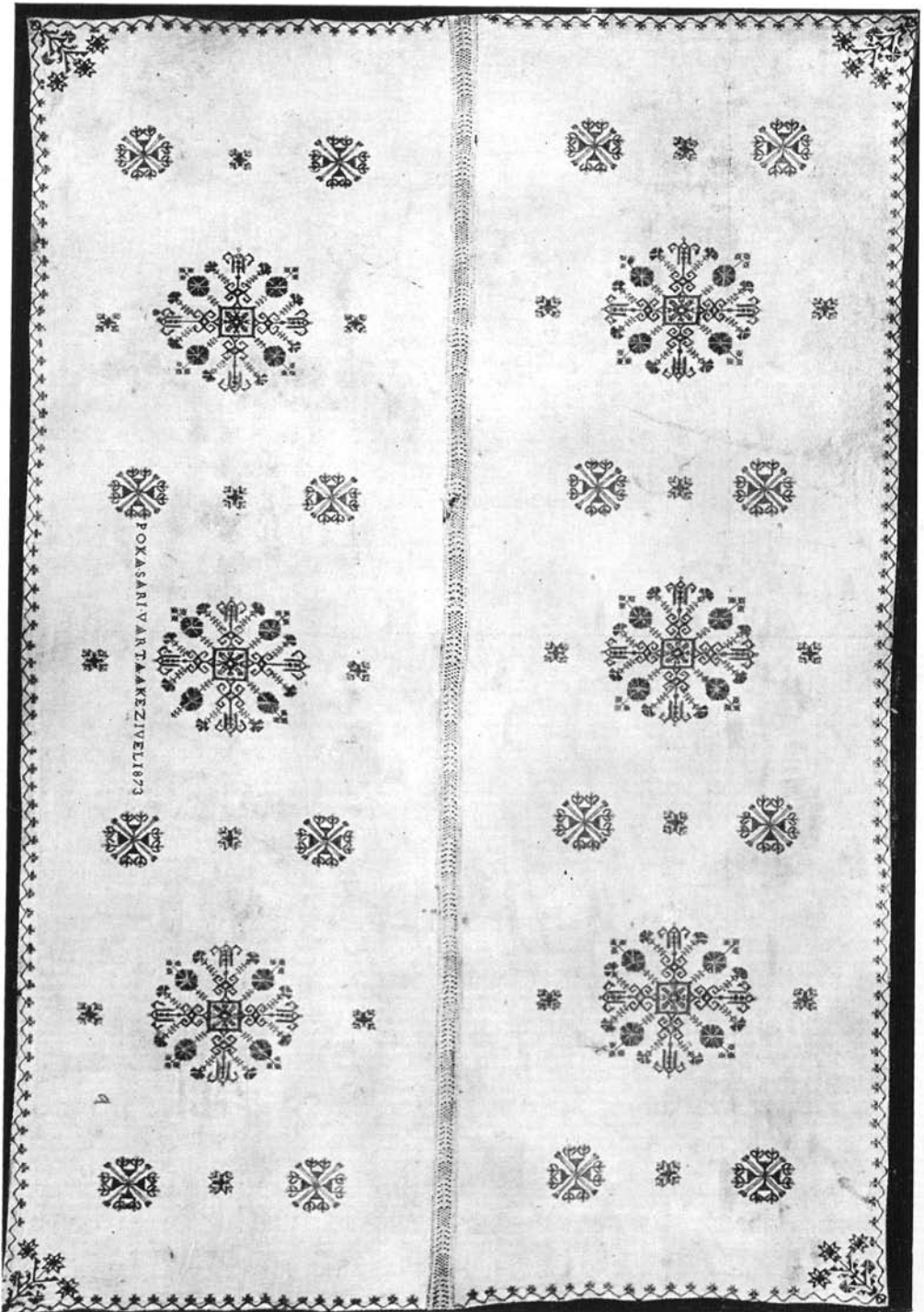
14. Párnavég-hímzés (Válaszút, K.) [Sz. 5].

15. Párnavég-hímzés (Válaszút, K.) [Sz. 8].

16. Párnavég-hímzés (Válaszút, K.) [Sz. 6].

17. Hímzett abrosz (Válaszút, K.) [7].

össze (pl. a kalotaszegi „íráso” hímzéseken szereplőkkel), szembetűnő a mezősegi munkák azonos megformálása és kivitelezése. A mezősegi munkákon mindig nagy, tömött virágok nőnek ki a vaskos, sokszor nehézkesen hajló szárból, jobbára levéltelenül, s feltűnő, hogy a foltszerű díszítmények csaknem minden részletezést nélkülöznek. Rendszerint az öltés-technika is egyező: a fejrődi példányon száröltés-körvonal keretezi a margitöltéssel kitöltött felületeket.⁶ E munkán kellemesen töri meg a tagolatlan felületek egyhangúságát az, hogy a körvonalak kék, a belső felületek piros pamuttal hímzettek. E két színnek a kétféle öltésmóddal kapcsolatos ilyen módon való alkalmazását ugyancsak több mezősegi hímzésről ismerjük.⁷ E hímzés mesterkéje a vidékünkön kedvelt hullámvonalas száron ülő, s a középmintához méretben és alakban hasonló virágok sora. Hasonló szegélyt látunk az említett búzai hímzésen is. Az egész munkára jellemző az, hogy esetlegességeket, egyéni rögtönzéseket sokkal kevésbé tűr meg, mint a többi, alább tárgyalandó szabadrajzú fejrődi minta; ez talán a kisebb, térkitöltő részletek teljes hiányából is magyarázható.

E mintának hegyesszirmú virágait látjuk viszont azon a fejrődi párna-hímzésen (5. kép), amelyet ugyancsak a középtengelyes minták csoportjába sorolhatunk. Mérete 56×22 cm, mesterkéje nincsen, de ezt látszik helyettesíteni a szegélycsikként a mintát kétoldalt lezáró kis virágok sora. S annak ellenére, hogy e virágok szervesen kapcsolódnak az alattuklévőkhöz, szinte azokból látszanak kinőni, mégis valószerűnek tartjuk, hogy a valamikori mesterke maradványai. E feltevésünket nemcsak arra alapozzuk, hogy a mesterkének ilyen, a középtengelyes mintába való beleolvadása sok erdélyi példával igazolható, hanem arra is, hogy ugyanilyen háromszirmú kis virágokkal sok mezősegi hímzés mesterkecsikjában találkozunk. A középtengelyt egymással összekapcsolt, vaskos virágok sora alkotja. Ennek két oldalán hullámvonal követi a tengelyt. Az ilyen kettős hullámvonal a mezősegi hímzéseken nem ritka, a Néprajzi Múzeum gyűjteményéből négyet is közöltünk,⁸ a budapesti Wolfner-gyűjteményben is van egy jellemzően mezősegi, de sajnos, lelőhely-megjelölés nélküli kettős fűzérés hímzés, s az itt lefrandó gyűjteményben sem hiányzik. Ezek közül egy igen szép, szabályos mintázatú szerepel Devecserből, kettőn pedig a fejrődihez hasonlóan, a kettős fűzér már nem kereszteződik, hanem már csak közelít egymáshoz. Egyben a virágok, levelek részletei is veszendőbe mennek.⁹ Ezen a hímzésen azonban sokkal kevésbé elrajzoltak a díszítmények és részleteiben dúsabb a kidolgozás. A virágok belsejében sakktáblaszerű a kitöltés, s a virágok pontosabban fekszenek egymás metszésvonalában, vagyis egymással szemközt. A virágok karcsúbbak, nem ennyire zömökek, a száruk hajlatai pedig lágyabbak. A fejrődi munkán evvel szemben világosan megfigyelhetők a népi elváltoztatás önkényességének példái, amelyek végül a minta szétesését, illetőleg új minta létrejöttét eredményezik. A

⁶ Ezen öltés-technikák ilyenféle mezősegi alkalmazására l. *Ferencs Kornélia és Palotay Gertrud: Hímzőmesterség*. I. kiadás, Budapest, 1932. 132. á.

⁷ U. o. IV. t. 5. á. és idézett tanulmányunk 54. és 59. á.

⁸ I. h. 50, 51, 52 és 53. á.

⁹ E mintának édes testvérét éppen Telekfarkáról Gönyey Sándor közölte [Magyar Iparművészet (Muskáti) XLIV, 4. sz. 27. l. alsó kép.].

kisebb, térkitöltő díszítmények itt még nem tűntek el teljesen, de elhalványultak: csak körvonalukat varrták ki és a többi díszítménnyel ellentétben nem töltötték ki belső felületüket. Ez lehet elcsökevényesedés, de lehet, hogy a mintának csak valamely későbbi változatán töltődnek be e hímzés-elemek. Minthogy a tömötségre, zsúfolásra való törekvés csak hosszas népi gyakorlat következménye, könnyen lehet, hogy az alakulástörténetnek ez a menete a valószínűbb. A fejrői hímzés kidolgozásmódja a jellemzően mezősi, vagyis száröltéssel körülvarrt margit-öltéses felületkitöltés.

Ugyancsak Fejrőről került elő a 6. kép hímzésének egy épebb változata,¹⁰ amelyiken kevesebb az elrajzolódás, pontosabb és gondosabb a vonalvezetés. Mesterkéje is azonos evvel, csak hogy teljesen betöltött. A 6. és 7. képen közölt két párnaveghímzés egyébként ugyanannak a mintának különböző változatát szemlélteti. Az előbbinek mérete 57×23 cm, az utóbbié 55×23 cm; ebből mindkettőnél 15 cm esik a középső mintacsík szélességére, míg a mesterkéék egy-egy csikjára csupán kb. 3 cm jut. Ami magát a rajzot illeti, első rápillantásra e két hímzés mintázata szinte azonosnak látszik. De a minta kivitelezése már igen különböző, amennyiben a 6. képen látható felületkitöltések sokkal aprólékosabbak, ötletesebbek és a részletekben dúsabbak. A minta egyébként mindkét változatban már meg lehetőségen eltávolodott a feltehető úri mintaképtől; ez kétségkívül hosszas népi gyakorlat következménye. Megkapta ezalatt a minta jellemzően helyi kiképzését, rajzát és kidolgozásmódját. A díszítmények inkább csak folt-szerűségükkel hatnak, semmint rajzokkal, a körvonalak egyszerűsödnek, a részletek már jobbra csak jelezve vannak. Mindez azonban másfelől azt eredményezi, hogy a munka erőteljes, határozott, szinte monumentális. A hímző ügyelt a betöltött és üresen hagyott részek kellemes váltakoztatására. A 7. kép hímzésének mesterkéjén csak a körvonalakat hímezték, az előbbin a virág már betöltött, a levelek azonban még nem. A kisebb és nagyobb formák, díszítményrészletek kellemes megoszlásának elgondolásában is szabadon érvényesült mindkét változatban a kivitelező egyéni elgondolása. Erre jellemző néhány részlet, pl. az, hogy a 6. mintán a margit-öltéses felületkitöltést külön is átvartták olyan módon, ahogyan a torockói hímzések laposöltéses virágszirmai szokás. Ugyanezen a mintán a sakk-táblaszerű virágbelső, a kacsok kerekdedebb domborulatái a gondosabb kidolgozást bizonyítják. Az ilyen kunkorodó kacsokat a gyűjtemény más mezősi hímzésén is megtaláljuk. Az azonos mintájú mesterkéék is csak a felületkitöltés módjában különböznek. Mindkét munkát piros pamutlál hímezték.

A 8. és 9. képen újra egyazon minta két különböző változatát hasonlíthatjuk össze. Méretük is csaknem azonos, amennyiben az előbbinek hossza 55, az utóbbié 59 cm, szélessége pedig mindkettőnek 22 cm, amiből a belső mintacsíkra 15 cm esik. Némi eltérést mutat a mesterke szélessége, amennyiben az elsőn 3, az utóbbin 3.5 cm-re készítették. Nem nehéz e mintában az erősen elnépiesedett formák, s a jellemzően helyi kivitelezés ellenére is az úri hímzsmintaképet felismerni; azt a renaissanceszerű virágindát, melynek hullámvonalas fűzéréből virágok, levelek, bimbók nő-

¹⁰ Ugyanott, felső kép.

nek ki. Megtaláljuk azt az elrendezéssel sajátosságot is, mely szerint a hullám öbléből kinövő középvirágok mindig váltakozó állásúak. Maguk az elemek (virágok) már szinte a felismerhetetlenségig eltávolodtak az úri mintától, s közelebb állanak más mezősegi minták díszítőelemeihez, mint úri őseikhez. Jó példa erre a nagy középvirág kunkorodó, kacsos megformálása. A minta szétesési folyamatára pedig jellemző, hogy a 9. kép hímzésén a virágok elszakadtak tengelyüktől, száraik már hiányoznak. A két változaton az egyes elemek aránya is különbözik: a 9.-en vaskosabbak egyes díszítmények, nyilvánvalóbb a hímzőnek az a törekvése, hogy az üresen maradt felületeket betöltse. Nyilván ez a törekvés eredményezte azt is, hogy a középvirág felső kacsái túlnővekedtek, ami által az egész virág alakja megváltozott. A szétesési folyamat nyomában itt tehát már látszanak az újat teremtő esztétikai törekvések első lépései. A 9. kép mesterkéje is tömöttebb, stílusban a belső mintához áll közel, míg a 8. hímzésen a Mezőségen gyakori hullámvonalas, virágos inda áll előttünk újra. Egyébként mindkét munkát a már említett mezősegi modorban, a kétféle öltésfélével dolgozták, piros pamutfonállal.

A XVII—XVIII. századi magyar úrihímzések egy országszerte általános mintáját szemlélhetjük a 10. kép hímzésén, mezősegi megfogalmazásban (a párnavég hímzésfelülete 60×24 cm). Ez a csigavonalban körbekunkorodó virágág, melynek végéből az egész hajlatot betöltő nagy virág nő ki, tulajdonképpen török eredetű, s a kalotaszegi „írásos“ hímzéseknek is kedvelt díszítőeleme. Valószínű, hogy ott is, itt is a református templomok úrasztali terítőinek nyomán vált ismertté és kedvelté. Az úrasztali terítőknél ez a minta ugyanis több, mint két évszázadon át egyik legelterjedtebb sarokdíszítménye volt és még napjainkig magában Erdélyben is sok száz példány maradt fenn belőle. Minthogy ez a mustra Kalotaszegen is szerepel, de a fejrődi lényegesen eltérő megformálásban, újra bebizonyosodik, hogy egy-egy néprajzi tájegység hímzésállományára nem annyira a minta, a díszítmény jellemző, mint az, hogy milyenné alakítja, hogyan dolgozza ki azt egyik vagy másik. Így pl. a 10. kép hímzésén jellemzően mezősegi a mesterke hiánya, a levegős elrendezés, s az, hogy a részletek teljesen elmaradnak s evvel szemben a jelentősebb díszítmények megvaskosodnak, végül pedig a Mezőségre jellemző öltéstechnika: a száröltéses körvonal és margit-öltéses felületkitöltés. A népi elrajzolódás ellenére az úri mintaképből megőrződött a könnyedség, az elemek egymásközötti aránya. Ezeket a jeleket más úrihímzés-eredetű hímzsmintán is megtaláltuk a Mezőségen, mégpedig három, a Néprajzi Múzeum gyűjteményében lévő, Vicéről származó párnavég-hímzésen.¹⁴

A mezősegi hímzéseknek egy különleges, máshonnan mindezideig nem ismeretes, s az irodalomban sem közölt hímzsmintáját a 11. képen látjuk (a hímzésfelület mérete 59×32 cm). A vízszintes irányban elhelyezett, talapatukkal egymással szembefordított cserépből vagy kancsóból kinyúló két nagy virágbokor gyűjteményünkben több példányban szerepel Vajdakamarásról és Keszűből. Ha figyelembe is vesszük e változatok jelentős mintabeli eltéréseit, e több ponton való előfordulás mellett szövi, hogy ez

¹⁴ Vö. i. h. 15. l.

a ritka, különös mustra a Mezőségen általános lehetett. Eredetkérdéséhez csak annyit tudunk mondani, hogy a virágbokor, vagy inkább virágváza renaissancekori díszítmény, azonban úri, sőt eddigi ismereteink szerint népi hímzéseken sem alkalmazták vízszintesen fekvő, vagy pedig egymásnak fordítva. Úgy látszik tehát, hogy itt egy átvett díszítménynek sajátosan helyi és a szükséghez képest módosított elhelyezésben való alkalmazásáról van szó (E díszítményt ugyanis párnacsúpon csak ilyen elhelyezésben lehetett jól alkalmazni). A gyűjteményben lévő s ezidőszerint egyedül ismeretes változatok sorában a fejrődi példány a mintát még eléggé ép állapotban mutatja, mely még nem hullott szét, még nem különültek el egymástól az elemek. A fejrődi hímzés egy keszűi munkához áll legközelebb, amennyiben ezen is megtaláljuk a virágokat körülvevő pontsorokat. Jellemzően mezőséginek mondható a felületek vaskossága, a részletek hiánya, a mesterkenélküliség, s a piros pamutból dolgozott mezőségi öltésmód.

Az említett gyűjteményben lévő egyetlen bonchidai hímzés (12. kép) e vidék finom, aprólékos kötött technikájú hímzéscsoportjába tartozik, s annak egyik jellemző darabja.¹² Ugyanezt a csillagmintát a szomszédos községekből keresztöltéses kivitelben is ismerjük, a bonchidai hímzésen azonban laposhímzéssel varrták ki a csillagokat, míg az őket körülvevő felületkitöltések vagdalásosak. A minta szépségét, változatosságát részben annak is köszöni, hogy a csillag szárai váltakoztatva pirossal és kézzel hímzettek, nemcsak a középső mintán, hanem a szegélyen is. A fehér vagdalásos részek mentén, a középső csillagok körül olyan keskeny, ugyancsak fehérrel kivarrt szálszorításos, rézsutos kocka-sort látunk, mely néha kalotaszegi vagdalásos munkáknak is kísérelője, s amelyet Fejrőd, Telekfarka, Bonchida és Válaszút hímző asszonyai „angyalozás”-nak neveznek. Különös, hogy a kétoldali lezáró mintán túl még külön mesterke-csíkot hímezték, olyant, amely semmiféle mintabeli, vagy stílusbeli összefüggésben sincs a középmintával. A mesterke elválasztó vonalán elstilizált, keresztöltéses virágbokrocskák sorakoznak. A hímzésfelület itt is a szokásos méretű: 58×16 cm, amely utóbbi szélességből 11 cm esik a középmintára s a mesterke-csíkokra egyenként 2.5 cm.

Nagyon közel áll e hímzéshez stílusban, megjelenésben egyaránt a 13. képen látható válaszüti derekaljvég (mérete 99×15 cm). Csipkeszerűen finom, aprólékos kidolgozás jellemzi, mint a bonchidai munkát. Csaknem azonos mintázatú hímzések Szépkenyerűszentmártonból is kerültek a gyűjteménybe. Ezeken azonban még ott látjuk a mesterkét, míg a válaszüti példányon ez már, jellemző módon, elmaradt. A mértanias elrendezésű mintában vagdalásos és piros keresztöltéses részek váltakoznak. Eltér e munka az említett szépkenyerűszentmártoni daraboktól avval a sajátosságával is, hogy vagdalásos négyszögeit kettős piros keresztöltéssorral vették körül, miáltal, a szín és technika különbözősége folytán, e részek még inkább hangsúlyozódnak és díszítenek.

Ugyancsak a mértanias minták csoportjába tartozik a 14. képen közzelt párnavég-hímzés; ez azonban, megjelenését, stílusát tekintve, nem az

¹² Megjegyzendő, hogy egyikünk helyszíni ismeretei alapján a bonchidai kézimunka általánosabb típusa az alább ismertetendő 14. és 15. kézimunkával egy tőről szakadt.

előző munkával, hanem sokkal inkább a 2. képen látható telekfarki hímzéssel tart rokonságot. Ugyanolyan tömött, mértánias mintája van, mint annak. Éppen tömörségénél fogva előnyére válik a piros pamuttal, — részint keresztöltéssel, részint laposhímzéssel — és fehér (kendercérnás) vagdalásos munkával kivarrt felületek sűrű váltakoztatása. Igen aprólékosan dolgozták ki ezt a munkát is, de sűrűsége miatt nem kelti a könnyed csipkeszerűségnek azt a benyomását, amit az előtte közöltön megfigyelhettünk. A mesterke viszonylagos keskenysége itt is feltűnő: a hímzés hossza 60, szélessége 17.5 cm; ebből 11.5 cm esik a közép mintára és csupán 2.5 cm egy-egy mesterkecsíkra. Ebben is, meg hogy a természetszerűbb mesterkeminta semmi kapcsolatban nincsen a közép mintával, e* darab megint az említett (2. kép) fejrődi hímzéshez áll legközelebb. A válaszüti hímzés mesterke-mintája egyébként alighanem az e vidéken gyakori villaalakú, leveles ágak továbbfejlesztése. Ily módon itt már meg-megszakított hullámvonal alakult ki, s úgy lehet, ebből fejlődött a mezősegi hímzéseken szinte általánosnak mondható hullámvonalas mesterkeinda. A tulajdonjegyek helyén itt behímzett B. A. betűt látunk.

Sokban hasonlít ehhez a hímzéshez a 15. képen bemutatott darab. Ezen ugyan az arányok már eltérőek, mert 98 cm-es hosszúságához csak 12 cm széles, s ebből csupán 6.5 cm esik a középsík szélességére, a mesterkére pedig egyenként 2.5 cm, ami által a mesterke itt aránylag nagyobbak tűnik fel. A mesterke-minta az igen gyakori, ismétlődő virágbokor, mely itt meglehetősen elrajzolt, elstilizált alakban jelentkezik, s a közép mintától merőben független. Ez a mértánias mintázatú középrész aprólékosan dolgozott, sűrű felületeit (a kockákat) azonban megtörték, s a piros pamuttal, laposöltéssel kihímzett mintában helyenként hímzetlenül hagyták a vászonalapot, mindig egy-egy kockányi területet, hogy így a fehérén maradt részekből még külön minta adódjék. A vagdalásos négyszögek középet igen ötletesen piros kereszt szemekből összetett apró mintával töltötte ki a hímző; kétségtelenül tudatosan használta fel ilyen módon a színellentétekből adódó művészi lehetőséget. Érdekes, hogy ugyanezt az eljárást a gyűjteménynek két, Szépkenyerűszentmártonból származó hímzéspéldányán is megfigyelhetjük. A vagdalásos négyszögek egyébként itt is a már említett „angyalozás“ nevű szálszorítással varrattak körül. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül a piros pamuthímzéses felületeknek már említett megbontását. Ez az eljárás ugyanis keresztöltéses hímzéseknél igen gyakori, elég példaképpen a következő kép mintájára mutatnunk. Itt azonban azért érdekes, mert laposöltéses hímzést bontottak meg ily módon, amikor tehát már nem igazodtak az alap szálaihoz. Minthogy ezt a mintát valamikor bizonyára keresztöltéssel varrták ki, s csak később egyszerűsödött és gyorsult a munka laposöltéssé, a technika-adta díszítő eljárás, mint látjuk, tovább él még akkor is, amidőn már olyan új öltésféléket használ a hímző, ahol ez indokolatlan.¹³

¹³ Hasonló eljárást figyelhetünk meg az erdélyi szászság némely szabadrajzú, láncöltéses hímzésén is, ahol a korábban szálánvarrattal dolgozott felületek hímzetlenül hagyták keresztteekéit ennél az újabb öltésféléknél is üresen hagyták, ami nem kis kényelmetlenséget jelenthetett a hímző számára, mint minden anyagszerűtlenség és a technikán elkövetett erőszakoskodás.

A 16. kép mintája is ugyane csoportba tartozik: az ismert csillagidom piros pamuttal, szálánvarrottal hímzett ismétlődő díszítőmunkái közé és köré fehér vagdalásos hímzést helyeztek. A hímzés változatosabbá tételét szolgálja ez is, mint a csillagnak hímezetlenül hagyott, kereszttekkel megszakított felülete. Ötletes a csillagágak közé helyezett piros keresztöltéssel és fehér vagdalással hímzett kis csillagok váltakozó elhelyezése. Ez is éppen úgy a hímző egyéni elgondolásából fakadhatott, mint az az eljárás, hogy a mesterke fogazott elválasztó-vonalát megtöri, ami nyilván a hímzés valamely fogyatékoságából — egyes mintarészek elcsúszásából — következhetett. A 87×18 cm-es hímzett felületből itt is 11 cm esik a középcsík mintájának szélességére és csak 2.5 cm a mesterke egy-egy csíkjára. A mesterke itt is aprólékos és finom ismétlődő virág, amely teljesen független a középintától.

Utolsónak szólunk a 17. képen bemutatott érdekes abroszról (Mérete 170×115 cm). A két vászonszél közötti fehér vert csipkével fogták össze. Magától értetődő, hogy mintázata, illetőleg a minták elrendeződése, alakjánál, rendeltetésénél fogva is, eltér a párnavégek eddig tárgyalt hímzés-mustráitól. De az egyes díszítőmunkák között nem nehéz a stílusbeli, sőt mintabeli kapcsolatot kimutatni. A díszítőmunkák egyike-másika ott is fellelhető. Az abroszt is igen apró, finom, részletező kivitel jellemzi, mint e vidék kötött technikájú hímzéseit. A belső tér hat azonos nagy mintáját négy kisebb és négy nagyobb díszítőmunkával vették körül, s evvel igen jól oldották meg a felület részarányos tagolását, s egyben el is kerülték az egyhangúságot, mely az azonos méretű elemek ismétlődéséből adódott volna. A sarokminták az úrhímzések sarkaiban gyakori virágbokrok egyszerűbb testvérei. A terítőt körülvevő szegélycsík pedig a párnavégek mesterkéjén is gyakori hullámvonalas füzér. A hímzés minden részlete piros pamuttal, keresztöltéssel (szálánvarrottal) kivarrt, az a felirat is, amelynek népien együgyű, különös szövegét (POKA. SARI. VART. A. A KEZIVEL. 1873) az abrosz egyik hosszanti oldala mentén helyezte el a hímző.

Palotay Gertrud

Szabó T. Attila